

BAKTRİYA'NIN DEĞİŞEN DENGELERİ: SASANİLER, AKHUNLAR VE EKONOMİK DÖNÜŞÜM (MS. II-VI. Yüzyıllar)

Başak KUZAKÇI*

ÖZ

Modern öncesi ekonomik tarih araştırmaları, genellikle politik merkezilik ve uzun mesafeli ticaret odaklı yaklaşımlar çerçevesinde şekillenmektedir. Ancak, antik ekonomilerin kapsamlı bir şekilde incelenebilmesi için mikro ekonomik sistemler, üretim süreçleri ve yerel dinamikler göz önünde bulundurulmalıdır. Afganistan'daki arkeolojik çalışmalar, büyük ölçüde anıtsal mimariye odaklanmış olup, günlük ekonomik yaşama dair veriler sınırlıdır. Bu noktada, *Baktriya Ekonomik Belgeleri*, Afganistan'dan gelen evlilik sözleşmeleri, vergi listeleri ve ekonomik işlemler gibi geniş çaplı kayıtlarla, bölgenin ekonomik yapısına dair benzersiz bir perspektif sunmaktadır. Toharistan bölgesi, Sasani, Akhun ve erken İslam dönemlerinde siyasi ve ekonomik bir geçiş noktası olarak önem taşımaktadır. Bölgenin ekonomik yapısı, madeni para basımı ve yerel krallıkların kontrolü altında şekillenmiş, zamanla ticaretin Soğdya'ya kaymasıyla tarımsal üretime yönelmiştir. Baktriya belgelerinin sunduğu veriler, bölgenin geç Sasani ekonomisi içindeki dönüşümünü anlamada kritik bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, *Baktriya Ekonomik Belgeleri* (MS. II-VI. yüzyıllar) üzerinden Toharistan bölgesinin ekonomik dinamiklerini incelemekte, siyasi ve ekonomik özerklik ilişkisini değerlendirmekte ve antik ekonomilere dair yaygın metodolojik yaklaşımlara eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Baktriya, Toharistan, Soğdya, Sasani, Akhun, ticaret.

THE SHIFTING BALANCES OF BACTRIA: THE SASANIANS, THE WHITE HUNS, AND ECONOMIC TRANSFORMATION

ABSTRACT

Political centralization and long-distance trade-focused approaches often shape the research on pre-modern economic history. However, for a comprehensive examination of ancient economies, microeconomic systems, production processes, and local dynamics must be taken into account. Archaeological studies in Afghanistan have primarily focused on monumental architecture, resulting in limited data on everyday economic life. At this point, the Bactrian Economic Documents offer a unique perspective on the region's economic structure, providing extensive records from northern Afghanistan, including marriage contracts, tax lists, and economic transactions. Tokharistan held significant political and economic importance during the Sasanian, White Huns, and early Islamic periods as a transitional zone. Its economic structure was shaped by coin minting and the control of local kingdoms, gradually shifting toward agricultural production as trade routes moved toward Sogdiana. The data provided by the Bactrian documents serve as a crucial source for understanding the transformation within the late Sasanian economy. This study examines the economic dynamics of the Tokharistan region through the Bactrian Economic Documents, evaluates the relationship between political and economic autonomy, and offers a critical perspective on the dominant methodological approaches to ancient economies.

Keywords: Bactria, Tokharistan, Sogdiana, Sasanian, White Huns, trade.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 20.06.2025

Yayına Kabul Tarihi: 22.09.2025

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, İSTANBUL,
ORCID ID: 0000-0002-8730-1898, basak.kuzakci@marmara.edu.tr.

GİRİŞ

Tarih yazımı ve tarihsel süreçlerin yorumlanması, büyük ölçüde belirli felsefi ve ideolojik çerçeveler etrafında şekillenmiştir. Özellikle modern tarih anlayışı, Hegelci bir perspektiften beslenen ve zamanın, dolayısıyla tarihin, doğrusal ve kesintisiz bir ilerleme sergilediğini varsayan bir yaklaşım üzerine inşa edilmiştir. (George, 1995, s.3) Bu görüşe göre, tarihsel gelişim, belirli bir yönelime sahip olup sürekli olarak daha ileri, daha gelişmiş ve daha mükemmel bir aşamaya doğru ilerlemektedir. Hegelci tarih anlayışının¹ bu belirleyici çerçevesi, yalnızca genel tarih yazımını değil, aynı zamanda ekonomik tarih çalışmalarını da derinden etkilemiştir. Özellikle Karl Marx'ın siyasal ekonomi üzerine geliştirdiği tarihsel materyalist yaklaşım, ekonomik sistemlerin birbirini takip eden mantıklı aşamalar halinde ilerlediğini ve nihayetinde ortak bir son noktaya ulaştığını öne sürmektedir. Bu düşünce biçimi, ekonomik sistemlerin kölelikten feodalizme, oradan da kapitalizme doğru evrildiğini ve bu süreçlerin tarihsel zorunluluklar çerçevesinde gerçekleştiğini varsaymaktadır. (McNiell, 1963; Jones, 1981). İlginç bir şekilde, bu determinist ilerleme anlatısının dinî bir alt metne sahip olduğu da gözlemlenebilir. Örneğin, Max Weber'in kapitalizmin doğuşunu ve gelişimini Rönesans dönemi Kalvinist etik anlayışıyla ilişkilendirmesi, tarihsel ilerlemenin kaçınılmazlığı fikrine dinî bir temel kazandırmaktadır. (Weber, 1970, s. 289-310)

Bu yaklaşımların izleri, Neo-Marksist teorilerde de açıkça görülmektedir. Neo-Marksist perspektif, bu kez yalnızca kapitalist aşamaya odaklanarak dünya tarihini bir başka Hegelci anlatı doğrultusunda ele almakta ve Batı'nın, özellikle Avrupa'nın, küresel ekonomik sistemdeki hâkimiyetini "Modern Dünya Sistemi" anlatısı içinde yorumlamaktadır. (Brenner, 1977, s. 25-92) Bu çerçevede, "Batı'nın Yükselişi" düşüncesi, Avrupa'nın tarihsel olarak ekonomik ve siyasi üstünlüğe sahip olduğu varsayımıyla birlikte ele alınmakta, buna karşılık diğer bölgelerin durağan kaldığı ya da Batı'nın gelişim sürecinden bağımsız olarak değişkenlik gösterdiği iddia edilmektedir. Söz konusu tarihsel anlatının modern dünya tarihi açısından doğurduğu sonuçlar üzerine çeşitli tartışmalar yapılmış olup, özellikle Batı'nın yükselişi ve diğer coğrafyaların geri kalmışlığına ilişkin değerlendirmeler akademik alanda yoğun bir biçimde ele alınmaktadır. (Jones, 1974, s. 85) Bununla birlikte, bu bakış açısının antik dünya tarihine, özellikle de antik ekonomi tarihine etkileri nispeten daha az çalışılmıştır. Hâlbuki bu anlatının tarihsel süreçleri ele alış biçimi, anakronik bir yansıtma içerir; modern dünyanın güç ve servet dengelerinin, Avrupa'nın XVIII. ve XIX. yüzyıllarda küresel bir güç olarak yükselmesinden çok daha önce de geçerli olduğu varsayılmakta ve bu durum neredeyse değişmez bir yasa olarak kabul edilmektedir. (Wolf, 1982, s. 15; Blaut, 1983, s.78) Nitekim modern dönemin ekonomik üstünlüğüne sahip olan Avrupa'nın, tarih boyunca sürekli ilerleyen ve gelişen bir çizgi izlediği kabul edilmekte; Batı'nın kölelikten feodalizme, oradan da kapitalizme doğru adım adım ilerlediği düşüncesi, Avrupa merkezli tarih yazımının temel varsayımlarından biri haline gelmektedir. Buna karşılık, Avrupa dışındaki toplumlar durağan, değişime kapalı ve Avrupa tarihinin belirlediği "normlara" uymayan istisnai vakalar olarak sunulmaktadır. Bu tür bir anlatı, tarihsel süreçlerin çok yönlü ve farklı dinamikler içeren doğasını göz ardı etmekte, tarih yazımında Avrupa merkezli bir paradigmanın hâkimiyetini pekiştirmektedir.

Modern öncesi dönemin ekonomik tarihine yönelik araştırmalar, genellikle belirli gelenekler çerçevesinde şekillenmekte ve bu da yöntemsel sorgulamalarımızı sınırlandırmaktadır.

¹ Hegel'in kendi eserlerinde, tarih anlayışında dinî unsura, özellikle de "ilahî takdire" verdiği önem oldukça belirgin ve gözlemlenebilir bir şekilde mevcuttur: Hegel, *Tarih Felsefesi*, III. 17.

Bu klişelerden biri, ekonominin işleyişini anakronik bir bakış açısıyla politik merkezilik üzerinden ele almak ve ekonomik faaliyetlerin yalnızca siyasi sınırlar içinde gerçekleştiğini varsaymaktır. Bir diğer yaygın yaklaşım ise, özellikle uzun mesafeli ticareti merkeze alarak antik ve modern öncesi ekonomiyi değerlendirmek, “İpek Yolu” gibi ticaret ağlarına odaklanarak “uluslararası” ticaretin kanıtlarını aramak ve bir antik ekonominin değerini, gerçekleştirdiği veya çektiği düşünülen ticaret hacmine göre ölçmektir. Dolayısıyla, antik ekonomilere dair sağlıklı bir inceleme, bu iki metodolojik sorunun farkında olmalı ve ele aldığı konulara daha geniş bir perspektifle yaklaşmalıdır. Siyasal özerkliğin var olduğu durumlarda, zaman zaman bağımsız bir para basma sistemiyle desteklenen özerk bir ekonomik yapının ortaya çıkması muhtemeldir. Bu bağlamda, siyasal sistem içinde “*Mikro Sistemler*” olarak adlandırılabilir ve belirli bir ölçüde bağımsız ekonomik dinamiklere sahip bölgelerin oluşabileceği göz ardı edilmemelidir. Geç Antik Çağ Batı ve Orta Asya’sının ekonomik tarihine yönelik çalışmaların temel sorunlarından biri, anlatsal kaynakların yetersizliği ve güvenilir niceliksel verilerin eksikliğidir. Söz konusu boşluk, konunun ele alınışında birtakım sorunlara yol açmakta; özellikle de bu bölgelerin ekonomik tarihiyle ilgilenen araştırmacılar, dönemin sosyo-ekonomik koşullarına dair tutarlı bir çerçeve sunabilmek adına, sınırlı coğrafi veya tematik bağlamlardan hareketle genellemelere başvurmak zorunda kalmaktadır. (Howard-Johnston, 2021, s. 157-226)

Antik tarih araştırmalarında, sıradan insanların günlük yaşamlarına dair doğrudan kaynaklara ulaşmak son derece güçtür. Tarihçilerin temel başvuru kaynakları olan yazılı metinler, genellikle bireylerin gündelik deneyimlerini göz ardı ederek siyaset ve din gibi büyük ölçekli meselelerle ilgilenir. Ekonomik faaliyetler ise çoğunlukla madeni paraların incelenmesi yoluyla ele alınır. Ancak bu yöntem, ticaret ve pazar dinamiklerine dair veriler sunarken, üretim süreçleri ve pazar dışı ekonomik pratikler hakkında sınırlı bilgi sağlar. Buna karşılık, arkeoloji, insanların toprak kullanım biçimlerini, besin üretim süreçlerini ve çevrelerini şekillendirme yöntemlerini anlamada eşsiz bir perspektif sunar. Ne var ki, Afganistan’da arkeolojik çalışmalar büyük ölçüde sanat eserleri ve anıtsal mimari gibi geleneksel buluntulara odaklanmış olup, sıradan insanların yaşamlarına dair bu tür incelemeler yeterince gerçekleştirilmemiştir. (MacDowall ve Taddei, 1978, s. 225)

Bu nedenle, kapsamlı bir ekonomik belge koleksiyonunun gün yüzüne çıkması, özellikle İran Dünyası’nın tarihi açısından olağanüstü bir gelişme olmuştur. *Baktriya Ekonomik Belgeleri* olarak adlandırılan bu arşiv, Kuzey Afganistan’dan gelen ekonomik işlemler, evlilik sözleşmeleri, köle azatları, vergi listeleri ve resmî yazışmalardan oluşan geniş çaplı bir kayıt bütünüdür. (Sims-Williams, 2001, BD1; Sims-Williams, 2007, BD2) Kapsam açısından, daha önce bilinen tüm benzer belgelerden çok daha geniş bir yelpazeye sahiptir ve içerdiği bilgiler, bölge halkının gündelik yaşamına ve ekonomik faaliyetlerine dair eş benzeri görülmemiş bir bakış açısı sunmaktadır. Bu nedenle, söz konusu çalışma koleksiyon ve sunduğu veriler üzerine inşa edilmiş ve belgelerde yer alan bilgileri, arkeolojik ve tarihsel verilerle karşılaştırarak doğrulanmıştır. Bununla birlikte, bu çalışmanın yalnızca Baktriya/Belh bölgesi ile sınırlı olmadığı, komşu bölgeleri de kapsadığı vurgulanmalıdır. Zira belgeler belirli bir coğrafyadan gelse de bu çalışma yalnızca onların atıfta bulunduğu yerleşimlere ve ekonomik ilişkiler ağına odaklanacaktır.

I. Baktriya Belge Koleksiyonu Üzerine Bir İnceleme: Belgelerin Niteliği ve Türleri

Baktriya belgeleri, ağırlıklı olarak ticari faaliyetlere ilişkin 150 arazi satış sözleşmesi, hukuki hükümler, azat etme senetleri, satış makbuzları, vergi listeleri ve mektuplardan oluşan bir derlemedir. Bu belgeler, 1990 yılından itibaren Kuzey Pakistan’daki çeşitli pazarlarda ortaya

çıkış ve zamanla Avrupa'daki antika satıcılarının koleksiyonlarına dahil olmuştur. Günümüzde belgelerin büyük bir kısmı Londra'da D. N. Khalili'nin koleksiyonunda bulunurken, bazı parçalar Avrupa ve Orta Doğu'daki antika koleksiyonlarında yer almaktadır.

Baktriya Dili'nde Grek alfabesinden türetilmiş bir el yazısıyla kaleme alınmıştır. Metinlerde zaman zaman Baktriya kelimelerini ifade etmek için Grek heterogramlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu yazı biçimi, Kuşan krallarının Baktriya yazıtlarında kullanılan (*Surkh Kotal* ve *Rabatak* yazıtları)² yazı sisteminden önemli ölçüde daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu durum, Baktriya dilbilgisi hakkındaki sınırlı bilgimizle birleştğinde, metinlerin deşifre edilmesini son derece zahmetli bir görev hâline getirmiştir. (Sims-Williams, 2007, BD2, s. 38-40)

Koleksiyon üzerinde Nicholas Sims-Williams, yoğun bir surette çeviri çalışmalarını yürütmüştür. Fakat Soğd yahut diğer bölgesel antik metinler üzerindeki çalışmalarda olduğu gibi az sayıda kelime okunamamıştır. Ancak bu tür eksiklikler metinlerin tarihi ve iktisadi değerini azaltacak, metinlerin tarihi bağlamını zayıflatacak derecede değildir. Bununla birlikte, bu belgelerin keşfi Baktriya hakkında sahip olduğumuz bilgiyi önemli ölçüde genişletmiş ve Baktriya'yı, Soğdca'dan sonra en iyi belgelenmiş Doğu İran dili hâline getirmiştir. Bu koleksiyonun sunduğu veriler sayesinde, Baktriya terimlerini Orta Farsça, Toharca, Soğdca, Sanskrit Dili ve bazı Orta Hint dilleriyle karşılaştırma imkânı elde edilmiştir. Özellikle, bu terimlerin çoğunun ticaret ve finans konularıyla ilgili olması, geç antik dönemde Kuzey Afganistan'da yer alan ve özellikle Toharistan bölgesinin bir parçası olan önemli Rob kentinin ekonomik yapısını ve genel olarak Toharistan'ın ekonomik yaşam içindeki konumunu anlamamız açısından büyük bir katkı sağlamaktadır. Bugün, bu şehir daha çok Baktriya bölgesinin bir parçası olarak bilinir ve bölgedeki antik ticaret yolları ile stratejik konumu açısından büyük bir öneme sahiptir. Rob kenti, özellikle İpek Yolu üzerinde yer alan bir kavşak noktasıydı. Bu, şehrin hem ekonomik hem de kültürel açıdan büyük bir rol oynamasına neden oldu. Hem Doğu hem de Batı arasında önemli bir ticaret merkezi olarak işlev gördü ve bölgedeki farklı kültürlerin etkileşim noktasıydı.

Baktriya Belgeleri'nde yer alan bazı belgeler (*Be* ve *Cn*), tüm koleksiyon için kronolojik bir bağlam sağlayan palimpsestler³dir. Yargı kararları veya arazi satış sözleşmeleri gibi yasal belgeler, genellikle aynı sayfada üst ve alt olmak üzere iki kopya halinde yazılır. Üst kopya genellikle katlanır veya yuvarlanır; bazen sayfanın bir kısmı ortasından kesildikten sonra tanıkların mühürleriyle mühürlenir. (Sims-Williams, 2007, BD2, s. 15-24; Sims-Williams, 2001, BD1, s. 13-23) Bu yöntem, alt kopyanın değiştirilmesi talep edildiğinde, orijinal kopyanın bozulmadan kalmasını sağlamaya yöneliktir. Belgelerin çoğu, orijinal mühürlerini korur; bazı belgelerde ise mühürleri takmak için kullanılan kayışlar hala mevcuttur. Belgeler kurtarıldığında, birkaçının üst kopyası hala mühürlüydü ve bu da bize yasal hükümlerin saklanması için kullanılan yöntemler hakkında değerli bir fikir verir. (Lerner, 2006, s. 371-386) Belgelerde her zaman birkaç tanık yer alır, bu tanıklar genellikle askerî komutanlar, hazinedarlar, pazar gözetmenleri veya muhtemelen mühür basan rahipler gibi bölgenin önemli ve nüfuzlu kişileri idi. Bu kişilerin isim-

² Baktriya belgelerinin tercümesinde etkili olan *Rabatak Yazıtı* ve deşifresi için, Nicholas Sims-Williams ve J. Cribb, "A New Bactrian Inscription of Kanishka the Great", *Silk Road Art and Archaeology*, 1995-1996, s. 75-142"; Ayrıca, kronoloji açısından oldukça belirsiz olan bu yazıtlar hakkında, Cribb ve Gobi arasındaki tartışmalar için *Coins, Art, and Chronology*, adlı eserlere bakınız.

³ Palimpsest, bir parşömen ya da el yazması kâğıt üzerine yazılan metnin kazınıp silinerek, aynı yüzeye yeniden yazılması durumudur. Ancak alttaki eski metin izleri tamamen silinemediği için zamanla ortaya çıkmaktadır.

leri ve rütbeleri açıkça belirtilmiştir, örneğin *A Belgesi*'nde, evlilik sözleşmesinin yapıldığı bölgenin efendisi olarak anılan *Wind-Ormuzd Kulagan*'ın adı belgelenmiştir. Ayrıca tüm sözleşmeler ve hükümlerde, satış tutarının ya da yasal anlaşmanın değerinin beş katına kadar çıkabilen ağır para cezaları şeklinde kefalet garantileri taşıdığı görülmektedir.⁴ (Williams, BD2, 2007, s. 76-77) Bu koleksiyonun günümüze ulaşması, dönemin arşivleme yöntemlerine dair pek çok bilgi sunmaktadır. Mevcut tüm koleksiyon, ekonomik ve yasal konularla ilgilenen tek bir bireyin veya muhtemelen bir ofisin arşivi gibi görünmektedir. Belgelerde en sık bahsedilen yer olan Rob kentinin “efendisi” (Baktriya dilinde “*kars*”), bu arşivin muhtemel sahiplerinden birisi olabilirdi. Satış ve azat sözleşmelerinin yanı sıra vergi listeleri ve mektupların da bulunduğu belgelerin içeriği, ticari olarak aktif bir toplumda yasal süreçlerin ve sağlam sözleşme prosedürlerinin önemini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bu ayrıntılı belgelerle oluşturulan arşiv, Geç Antik Çağ'da Kuzey Afganistan bölgesinin ekonomik ve yasal yaşamının eksiksiz fakat sınırlı bir kaydını sunmak ve bu dönemdeki insanların yaşamını daha iyi anlamak için eşsiz bir kaynak oluşturmaktadır.

Belgelerin mevcut kataloğunda tarihli ve tarihsiz belgeler ayrı iki cilt halinde düzenlenmiştir. Birinci cilt, vergi listeleri ve her haneden gelen ürünlerin kaydını içeren tarihli tüm yasal ve ekonomik belgeleri barındırırken ikinci cilt tarihsiz belgelerden oluşur; bunlar genellikle mektuplar ve bazı Budist inanç itiraflarıdır. Tarihsiz olmalarına rağmen, mektuplarda sıklıkla tarihli yasal belgelerdeki kişilerin isimlerinin yer alması, bu belgelerin ilk ciltteki belgelerle yakından ilişkilendirilebileceğini gösterir. Yasal belgeler genellikle yasalar gereği tarihlendirilirken, kişisel ve profesyonel yazışmalar tarihsizdir. Bu düzenleme, belgelerin incelenmesi sırasında bazı zorluklar yaratmaktadır. Yasal belgeler, resmî eylemleri anlamada oldukça faydalı olmakla birlikte, genellikle tekrarlayıcı ve formel bir yapıya sahiptir. Ancak, söz konusu belgeler için bir bağlam sağlanabilmesi yalnızca tarihsiz mektupların okunmasıyla mümkün olmaktadır. Yasal belgeler, borç ödeme veya vergi yükümlülüğü gibi resmî yükümlülüklerden bahsederken mektuplar gerçek satışların ve sözleşmelerin arkasındaki motivasyonları ortaya koyar ve insanların günlük yaşamlarına dair daha derin bir içgörü sunar. Baktriya toplumunda yasal bağlayıcılığı olan sözleşmelerin önemini gösteren örnek, bir toprak sahibinin sözlü bir anlaşmaya dayanarak bir mülkü başka birine devretmesiyle ilgili *Belge ci*'dir. Bu belgede, “*Efendiniz, mühürlü bir belge veya toprak parçası getirmeyen (kimseye) efendinin evinden bir quart tahıl veya bir galon şarap vermediğini bilmeniz gerekir! Ama Nawaz bana efendiden iki mühürlü bir belge getirirse, ona hiçbir zarar vermem ve ona hemen toprağı veririm,*” (Sims-Williams, 2007, BD2, s. 84-85) şeklinde bir açıklama yer almaktadır. Burada, arazi değişiminin gerçekleşebilmesi için en az iki mühürlü yasal belgenin gerekliliği açıkça vurgulanmaktadır.

II. Coğrafi ve Tarihsel Bağlam

Baktriya, Afganistan'ın kuzeyindeki bir bölgenin adının Yunanca biçimidir ve günümüzde Belh, Samangan, Sar-i Pul ve Cüzcan/Cevzcan eyaletlerini içerir. Baktriya ismi Eski Farsça “*Baktris*” kelimesinden gelir ve bölgenin günümüzdeki ismi Bah'a'dır. İlgilendiğimiz dönemde, geç antik çağda ve muhtemelen en azından Kuşan döneminden (MS I. yüzyıl) itibaren, bölge Toharistan olarak biliniyordu ve Ceyhun'un her iki yakasındaki ovayı ve Ceyhun ovasının güneyindeki etek bölgelerini ve Hindu-Kuş'un kuzey yamaçlarını kapsıyordu. (Ibn Havkal, 1966,

⁴ En azından bir belgede (*Belge ce*): Tanrı, sözleşmenin taraflarından biridir. Detaylı bilgi için bkz. Nicholas Sims-Williams, (BD2) *Bactrian Documents from Northern Afghanistan II: Letters and Buddhist Text*, Londra, The Khalili Family Trust, 2007, s. 76-77.

s. 181) Tarihsel olarak Belh şehri bölgenin ana şehri olmasına rağmen, Baktriya Ekonomik belgeleri çoğunlukla Rob (Baktriya Dilinde “ροβο”)⁵ adlı bir şehirden bahsetmektedir. (Grenet, 2002, s. 203-224) Bahsi geçen bölge büyük olasılıkla Belh’in güneydoğusunda ve aslında Bamiyan’a daha yakın olan modern Ruy kasabasıdır. Rob kenti ise, modern Samangan şehrini (önceden Haibek kenti)⁶ içeren vadide yer alır ve esasen yerel nehir Kamird’in her iki yakasında dar bir ekili araziden oluşmaktadır. (Et-Taberî, C. II, s. 1218-1227)

Rob kenti Bamiyan’a oldukça yakın olmasına rağmen, belgelerde bu büyük şehirden nadiren bahsedilmektedir. Nitekim Rob kentini de içeren Baktriya ovalarından Bamiyan vadisini ayıran büyük dağ sırası vardır. Rob’un dışında, yöneticileri veya temsilcileri zaman zaman Rob kentinin hükümdarına itaat ediyor gibi görünen Kâh⁷ veya Lizg gibi diğer büyük merkezlerden de bahsedilmektedir. İslami kaynaklarda Rob kentinden önemle bahsedilmesi, Müslüman komutan Kuteybe b. Müslim tarafından Belh’in fethi olayından kaynaklanmaktadır. Belh hükümdarı Nezak Tarhan’ı, unvanı belirtilmeyen yerel Rob hükümdarının yardımıyla görevden aldığı varsayılmaktadır. (Et-Taberî, C. II, s. 1218-1227) *BD* kodlu belgede Rob hükümdarının unvanının “*Kar*” olduğu açıktır, ancak bu durum, Baktriya ve Bamiyan’daki çeşitli bölgelerin hükümdarları için genellikle “*Ser*” unvanını kullanan İslami kaynaklarda belirtilmemiştir. (Khan, 2007, s. 16)

Baktriya Belgeleri, söz konusu dönemlerinin siyasi durumuna ilişkin doğrudan referanslardan şaşırtıcı derecede yoksundur. Belgelerde belirli tarihi unvanlar görülebilmese rağmen (Türkçe *yabyu/yabgu* veya *İlitbar/İlteber* gibi) ve *Belge T* gibi bazı durumlarda, Türk hükümdarlar gibi yerli olmayan unsurların varlığı görülmektedir. Yine de bir hükümdara veya daha büyük bir krallığa/devlete (Sasani, Kidarit Hunları veya Akhunlar, vb.) hiçbir referans yapılmamıştır. Ancak, değişen siyasi iklime ilişkin bazı unsurlar mevcuttur. Bunların çoğu ise belgelerde “*Akhun Vergisi*”, “*Arap Vergisi*” ve “*Kral Kavad dirhemi*” terimleriyle yansıtılmaktadır.

Baktriya üzerindeki doğrudan Sasani egemenliğinin IV. yüzyılın sonlarında sona erdiği bilinmektedir. (Zeimal, 1996, s. 119-133) Bölgenin son Kuşan-Sasani hükümdarı II. Warahram’ın sikkeleri bölgede yaygın olarak bulunmakta olup MS. 375’ten önceye tarihlenmektedir. Bu durum Kuşan-Sasani Baktriyası’nın Kidarit Hunları tarafından ele geçirilmesinin en olası tarihidir. Sasanilerin doğu bölgelerindeki nüfuzu, MS. 380’den bir süre sonra Kapisa’daki (Gandahar) başka bir yenilgiyle azalmıştır. Ancak Baktriya belgelerinin tarihlemesinde görebildiğimiz gibi, Sasani kültürünün (örneğin takvim) etkisi bölgede hala devam etmektedir⁸. (Grenet, 2002, s. 206-207) Kidarit Hunlarının bölgedeki egemenliği V. yüzyılın ilk yarısında devam etti.

⁵ Baktriya belgelerinde “hükümdar” anlamına gelen Persçe *šah* unvanına rastlanmaz; bunun yerine Rob kentinin yöneticisine daima *xapayyo* (efendi) şeklinde hitap edilir ve bu bağlamda Rob’un bir krallık olarak tanımlandığı görülür. Bu durum, erken dönem siyasi unvanların yerel terminolojiyle nasıl ifade edildiğine dair önemlidir. Detaylı bilgi için bkz. Grenet, Frantz, “Regional Interaction in Central Asia and Northwest India in the Kidarite and Hephthalite Period”, *Indo-Iranian Languages and Peoples*, ed. Nicholas Sims-Williams, Oxford, The British Academy, Oxford University Press, 2002, s. 203-224.

⁶ İslam coğrafya kaynaklarında Rob (veya Ruy) genellikle Semangan kentiyle birlikte anılmaktadır bkz. İbn Hurdâzbih, 1991, s. 30.

⁷ Belge V’de geçen yer adı, coğrafi konumu itibarıyla Rob/Ruy’un hemen güneyinde yer alan modern Kâh kasabası olmalıdır.

⁸ Kidarit Krallığı’nın bölgede V. yüzyılın başlarına kadar tam anlamıyla teşekkül etmediğini belirtmek önem taşımaktadır bkz. Grenet, “Regional Interaction”, s. 206; Tepe Maranjan’da ele geçen ve geleneksel olarak Kidara’ya atfedilen bazı sikkeler, gerçekte Sasani hükümdarı Kay Wahram’a ait olabilir; bu durum, söz konusu sikkelerin okunuşunu ve tarihlendirmesini yeniden değerlendirmemizi gerektirebilir.

Ancak kısa süre sonra Akhunlar ve Sasanilerin ortak gücü tarafından ortadan kaldırıldı. (Et-Taberi, C.I, s. 872) O tarihten itibaren, Batı Türk Kağanlığının VI. yüzyılın sonlarında bölgeyi ele geçirmesine kadar, Akhunlar ve Baktriya bölgedeki en önemli güçlerdi. Baktriya Belgelerinden *Belge Ii* ve *Belge J'*de Akhunlar iki kez isimleriyle anılır ve burada topraklarını satan kişilere belirli bir vergi (Baktriya Dilinde “ $\tau\omega(\gamma)\gamma\theta$ ”) uygularlardı⁹. Akhunların yönetimi konusu, özellikle mevcut sikkeler ışığında son yıllarda daha fazla araştırmaya değer görülmüştür. *Belge M*, Kavad'ın üç dirheminin ödünç alınmasından bahsetmekte ve Sasani Döneminde MS 611 tarihlenmektedir. Bu durum da I. Kavad'ın ölümünden neredeyse 90 yıl sonradır. Ancak, Akhunların Sasani imparatoru Peroz'u yenmesinden sonra, Afganistan ve Kuzey Hindistan'daki başlıca prototip haline gelen Hunlara yüklü miktarda gümüş sikke ödendiği kaynaklardan görülmektedir. (Grenet, 2002, s. 218) Peroz'un sikkelerinden ise Baktriya Belgeleri'nde bahsedilmemektedir. Bununla beraber, mektupların birçoğunda, müellif kendisini “Peroz'a Sadık” ya da “Muhteşem Peroz'un Valisi” olarak tanımlamaktadır. Böylece bölgenin doğrudan Sasani kontrolü olduğunu ima edilmektedir.¹⁰

Belge T döneminde ise Türk unvanları mevcuttur. Ancak bunlar Akhunların düşüşünü ve bölgede Müslüman yönetiminin yükselişini izleyen Batı Türklerinin hakimiyet dönemine dair doğrudan bir kanıt değildir. Nitekim belgelerde belirli bir Türk vergisinden bahsedilmemektedir. Ayrıca Türk unvanlı kişilerin katılımı, sözleşmelere tanıklık etmek veya kendi ayrı bölgelelerinin ve boylarının yöneticileri olmakla sınırlı kalmıştır. Başka bir unvan olan Türk unvanı İlterber, bir belgede “Lizg halkının lideri” olarak geçmektedir. Esasen Batı Türk unvanı İlitbar ile aynı olan bu unvanın, İslam kaynaklarından Tarih-i Sistan'da bahsedilen Zavulistan¹¹ hükümdarı Rutbil'in adı veya unvanı ile aynı olduğu iddiası da dilbilimciler (Sims-Williams, 1997, s. 235) tarafından doğrulanmaktadır. (Tarih-i Sistan, 1976, s. 108) Lizg kenti, Rob kenti ile yakın bir bağlantıda anıldığı ve Rob ile ona bağlı bölgelerde¹² aktif olarak tapılan tanrı Wahş'ın tahtı olduğu içi bu durum Rob kenti ile hemen güneyindeki bölgeler arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Nitekim Rutbil'in kent karakteri, Güney ve Doğu Baktriya'nın daha sonraki Akhunların küçük devletlerine ait bir Akhun özerk bölgesi gibi görünmektedir. Bununla beraber, Zavulistan'ın güneyinde ve batısında bulunan Akhunların, Sistan'ın Müslüman yöneticilerine bir rahatsızlık olarak aniden ortaya çıkması, daha önce Kuteybe'nin fethinde yardım ederek Belh'in iç işlerine karışmış olan Rob bölgesinden ve yöneticisinden kendisine sunulan güvenlik ve desteğe dayanıyor olabilir.

⁹ BD1 sözlüğünde $zco(y)\gamma\theta$ terimi “kamu vergisi” olarak tanımlanırken, *Belge J'*de geçen $zcoyo$ ifadesi özellikle “ev”e atıfla kullanılmıştır; bu durum, söz konusu terimin burada emlak vergisini ifade ettiğini düşündürmektedir.

¹⁰ *ea* mektubunda adı geçen Vali *Meyam'*dır. Bu isim, 500 ve 507 tarihli *Uu* ve *V* belgelerinde de yer almakta, ancak söz konusu şahsın aynı kişi olma olasılığı oldukça düşük görünmektedir. Buna karşın, mektup ve sözleşmede yer alan diğer kişilerin adları arasında dikkate değer benzerlikler bulunmaktadır.

¹¹ Söz konusu ad, Hindu Kuş'un güneyinde konumlanan bir coğrafi bölgeye işaret etmekte olup, büyük olasılıkla Gazne ve çevresini içine almaktadır bkz. Khan, 2007, s.17.

¹² BD1 koleksiyonundaki *Belge Tt'*de yer alan ifadeye göre, Wakhsh adlı yerel bir tanrının Lizg'de ikamet ettiğine inanılmaktaydı. Bu tanrının ibadetine dair izler yalnızca Lizg ile sınırlı kalmayıp, Gandar (*Belge U* ve *W*), Warnu (*Belge K*) ve Kâh (*Belge V*) gibi farklı yerleşimlerde de doğrulanmaktadır. Bu durum, Wakhsh kültürünün bölgesel düzeyde yaygın ve kurumsallaşmış bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Wakhsh'ın gücü, yalnızca çok merkezli tapınım alanıyla değil, aynı zamanda belgelerdeki işlevsel varlığıyla da dikkat çeker. Özellikle mühürler üzerinde yer alması ve bazı belgelerde tanık sıfatıyla bulunması (*Belge L*, *Uu*), onun ekonomik ve hukuki işlemlerde ilahi bir otorite olarak kabul edildiğini düşündürmektedir.

Baktriya'nın, Soğdya'nın ve Maveräünnehir'in diğer bölgelerle birleştirilmesi Akhunların yönetimi altındaydı ve bu durum 478 tarihli Ss kodlu Baktriya belgesinde açıkça ifade edilmektedir: “burada Buhara’dan bir tüccar Amber’in yerel pazar tüccarlarından büyük miktarda¹³ para istiyordu”. (Sims-Williams, 2007, BD2, s. 35-36) Akhunların yönetimi, Baktriya’dan Soğdya’ya ticaretin kapılarını açmış gibi görünmektedir. Bu durum, Soğdya’nın kırsal bir bölgeden ticari bir imparatorluğun merkezine dönüşümünde önemli bir etkiye sahipti. (Grenet, 2002, s. 212-214; Kuzakçı, 2023, s. 45-46) Muhtemelen, Baktriya üzerinden Kuzey Hindistan ve Orta Asya arasındaki ticaret yollarının aktif rolü etkiliydi. Ayrıca söz konusu gelişme, Baktriya ve Orta Asya’da Hindistan’ın sanatsal ve dinî eğilimlerinin yayılması için bir rota haline geldi. Baktriya ve Bamiyan’daki birçok sanatsal temsilde ve Baktriya koleksiyonundaki *za ve zb Budist Belgeleri*’nde yer aldı. *Ss Belgesi*’nde adı geçen Buhara’dan tüccar olarak gelen Soğdlar, Baktriya tüccarlarının ticari hakimiyetine son verdi. Böylece Soğdların pazardaki ticari yükselişi, bölgenin ekonomik kültüründe olası bir değişimin temsilcisi oldu. (Kuzakçı, 2023, s. 46)

Baktriya Belgeleri bir kişinin veya birkaç kişinin -Rob bölgesinin yöneticisi- arşivleri gibi görünmektedir ve dolayısıyla sınırlı bir coğrafi alana sahipti. Ancak, tarihi Baktriya coğrafyası hakkında bildiklerimize göre, belgelerde belirtilen yerler Baktriya/Toharistan bölgesinin tamamını temsil etmekteydi. Belh kenti dışındaki Buhara ve Tirmiz aslında Toharistan’ın bir parçasıydı. (Muqaddasi, 1906, s. 421) Belgeler, o zaman, önemli bir bölgeyi kapsıyordu ve ilgilendikleri dönemde Baktriya’nın tamamındaki durumu yansıtıyordu. İlginçtir ki, ismi sadece bir kez geçen tek yer, *Belge cd*’de tarihsiz bir mektupta ve bazı keten gömleklerin satın alınmasıyla birlikte anılan Belh kentiydi. Xuanzang gibi Çinli seyyahların Belh şehrinin “*iyi güçlendirilmiş olmasına rağmen, seyrek nüfuslu...*” (Xuanzang, 1884, s. 44) söylemi ve Müslümanların gelişinden önce Baktriya ovasında el değmemiş ve ıssız katmanları gösteren az sayıdaki arkeolojik ve yüzey araştırmaları bu durumu kanıtlar niteliktedir. (Gardin ve Pierre, 1997, s. 21)

III. Baktriya Ekonomik Üretimi ve Vergiler

Baktriya belgeleri, esasen ekonomi ve ticaretin farklı yönlerini yansıtan çeşitli biçim ve içeriklere sahiptir. Bu belgelerde toprak mülkiyeti, üretim, mal ve hizmet değişimi ile insan sermayesi gibi temel ekonomik unsurlar ele alınmaktadır. Kölelik olgusu da belgelerde kendine yer bulmakta olup, köle satış sözleşmeleri, bir azat belgesi ve Türklerin bir rahibeye köle bağışında bulunmasına dair kayıtlar mevcuttur. Bu belgelerin dikkat çekici yönlerinden biri, satıcının kölenin üzerindeki tüm haklarından feragat ettiğini ayrıntılı bir şekilde belirtmesidir; bu, kölenin ya serbest bırakıldığını ya da yeni bir efendiye devredildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, belgelerde tarım sektöründe çalışan kölelere dair herhangi bir referans bulunmamakta, aksine kölelerin daha çok ev içi hizmetlerde görev aldığı anlaşılmaktadır. Tarım iş gücüne ilişkin olarak, belgelerde özgür işçilerin varlığına işaret eden önemli bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayıta, belirli bir “efendi”, başka bir efendiye hitaben yazdığı mektupta, açıkça özgür doğmuş bazı işçilerin, ikinci efendinin malikanesindeki yükümlülüklerinden serbest bırakılmasını talep etmektedir. Bu işçilerin, ilk efendinin arazisinde hasada yardımcı olmak üzere gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Dahası, özgür işçilerin bazı satış sözleşmelerinde taraf olarak yer

¹³ Belgede, 200 adet basılmış altın sikkeden söz edilmektedir. Ancak Sims-Williams, metnin ilgili giriş notlarında bu ifadeyi “100 altın sikke ödünç” şeklinde aktarmıştır. Oysa metnin açık içeriği, sayının 200 olduğunu göstermekte ve bu nedenle ilgili yorumun düzeltilmesi gerekmektedir. Bu fark, hem belgenin ekonomik bağlamının doğru anlaşılması hem de işlem hacminin değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir.

alması, bölge ekonomisinin köle emeğine dayalı olmadığını düşündürmektedir. Bu olgu, belgelerin büyük ölçüde tarımsal üretime elverişli toprakların mülkiyet devrine odaklanmasıyla birlikte değerlendirildiğinde, Baktriya ekonomisinin salt ticaret temelli bir yapıdan uzaklaşarak, toplumun özgür bireylerini istihdam eden, üretim odaklı bir ekonomik modele evrildiği söylenebilir mi? Bu sorunun yanıtı, belgelerin sunduğu ekonomik verilerin daha derinlemesine incelenmesini gerektirmektedir.

am3A ve *am5-6A* belgelerinde buğday ve soğan gibi ürünler, öküz ve koyun gibi canlı hayvanlar ve atlar da belirtilmektedir. Ancak araştırma eserlerinde sıklıkla öne çıkan “Baktriya Delvesi”¹⁴ belgelerde özel bir yere sahip değildir. Nitekim İstahri, Baktriya'nın çok fazla canlı hayvan ürettiğini ve bunları ihraç edebileceğini belirtmektedir. (İstahri, 1994, s. 289) İslam döneminde Belh kenti “*tüm malların ticaret için bu şehre getirildiği eski bir ticaret merkezi*” olarak kabul edilmekteydi. (İbn Havkal, 1966, s. 182) Görünüşe göre Baktriya bölgesi o zamanlar hayvancılıkla uğraşıyordu¹⁵ ve Rob kentinin krallığı, Hindukuş dağ eteğindeki konumu göz önüne alındığında, bu ekonomik üretim biçimi için elverişli bir coğrafyada yer alıyordu. Ancak birkaç ürün listesi dışında, belgelerde hayvancılıktan bahsedilmemektedir. İslami coğrafya çalışmaları, Baktriya-Bamiyan bölgesinin (Rob kenti dahil) “Sıcak İklim”in bir parçası olduğunu ve şeker kamışı gibi bölge iklimine ait ürünlerine sahip olduğunu ancak hurmaya sahip olmadığını öne sürmektedir. (İbn Havkal, 1966, s. 184) Bunların dışında şarap ve üretim birimi olan üzüm bağı oldukça belirgindir ve arazi satışı veya kiralanmasıyla ilgili hemen hemen her belgede bu husustan bahsedilmektedir. İslam coğrafyacılarının kaynaklarında Baktriya'nın meyve bahçeleriyle iyi bilindiği varsayılır (İbn Havkal, 1966, s. 182), fakat söz konusu ekonomi belgelerinde sadece üzüm bağlarından bahsedilmektedir. Örneğin, *Belge B*, bir tüccarın kendisine kırk ölçek tahıl ve un, 12 küp şarap ve saman, yonca ve hatta tavuk gibi diğer malları getiren kişiye verdiği malların makbuzudur. *Belge A'* den *Belge am38B'*ye kadar olan tüm belgeler, şaraptan hayvanlara kadar çeşitli bölgelerde üretilen ve genellikle üretildikleri mülklere sahip olan ailenin adına göre düzenlenen ürünlerin listelerinden ibarettir. Bunlar arasında dikkat çeken Belge iki bireyin vergi tahsilatı veya birkaç aileden aldıkları tahsilat olan *Belge A'*'dir. Bu belge her ineğe bir dinar (altın sikke) ve bir ata on altın sikke fiyat vermektedir. Bir sonraki belge olan *Ak*, tahsilatı aynı olarak almış gibi görünmekte ve her aileden alınan koyun sayısını listelemektedir. (Sims-Williams, 2007, BD2, s. 78-96) Ancak bunun bir tahsilat olduğundan da belgede bahsedilmemektedir. Listelerin geri kalanı, görünüşe göre mahkemeye (Rob kentinin Kar'ına mı?) getirilen çiftlik eşyalarıyla ilgilidir ve her ailenin hizmetkarlarına verilen makbuzlar biçimindedir. Buradan anlaşıldığı üzere vergiler ve kiralara bazı durumlarda aynı surette ödenirdi.

Belge koleksiyonunda Akhun idaresinin ve Arap rejiminin getirdiği farklı vergi türlerine de rastlanmaktadır ve bu vergilerin yabancı vergiler olduğu açıkça ortaya konmaktadır. En az iki belge, Akhunların tebaadan talep ettiği bir vergiden bahsetmektedir. Akhunların talep ettiği vergiden bahseden ilk belgeye göre, vergiyi ödeyebilmek için bir satıcı arazisini satmaya mec-

¹⁴ İbn Havkal, Baktriya bölgesinde yetiştirilen develerden övgüyle bahseder; bu develerin soyluluğu ve beslendikleri otlakların verimliliği nedeniyle, diğer bölgelerdeki benzerlerinden üstün sayıldıklarını ifade eder bkz. İbn Havkal, 1966, s. 184.

¹⁵ İbn Havkal, Baktriya bölgesinde at, inek ve deve gibi hayvanların bol miktarda bulunduğunu, bu hayvanların yalnızca yerel tüketimle sınırlı kalmayıp çevre bölgelere de sevk edildiğini belirtir. Buna karşılık, koyunların bölgeye dışarıdan getirildiğini ifade eder; ona göre bu hayvanlar, kuzeydeki göçebe toplulukların, özellikle Guz, Gur ve Halah adlı Türk boylarının topraklarından ithal edilmektedir bkz. İbn Havkal, 1966, s. 185.

bur kalmıştır. (MS 260 tarihli *İi Belgesi* ve MS 295 tarihli *J Belgesi*) Akhun vergisine dair elimizdeki en erken ve doğrudan bilgi, bu birincil belgede yer almaktadır. Ancak belgenin dili ve yapısı anlaşılmayı zorlaştırmaktadır. Nitekim bu vergi, uygulanması veya tahsilatı hakkında ayrıntı vermeyen Arap coğrafyacıların kaynaklarından biliniyordu. MS 525 tarihli *W Belgesi* ayrıca bir Arap vergisine bahsetmektedir. (Belge W) Her iki durumda da arazi, mülkiyet sahibi tarafından vergisinin ödenmesi için nakit sağlamak amacıyla satılmaktadır. Söz konusu durum da bize yerel ekonominin parasallaştırılmasının kapsamı hakkında bir fikir vermektedir.

Belge An, Bagas tarafından verilen ve “Gognig, vatandaşlarla birlikte” 24 dirhem alındığını onaylayan bir makbuz biçiminde görüldüğü için bunu açıkça ortaya koymaktadır. Gerçek bir vergi tahsilatı veya kira olsun, bu belge verginin aynı olarak değil nakit olarak ödendiğine dair doğrudan kanıttır. (Belge An) Belgede belirtilen ürün listesi muhtemelen vergi değerlendirmesi amacıyla sağlanmıştır. Ancak bu özel olarak belirtilmemiştir. *Belge Aj*’de sığırlara atanan nakit değer, çıkarılan vergi türleri arasındaki akışkanlığı ima etmektedir. Bunun gerçekten vergi mi yoksa kira mı olduğu ise araştırmacılar tarafından tartışmaya açıktır çünkü ürünleri kimin aldığına dair bir bilgi belgelerde mevcut değildir. (Belge Aj) Tarihsiz bir belge olan *je*, bir birey (belki bir toprak sahibi?) tarafından bir başkasına (vekiline) yazılmış gibi görünmektedir ve vergileri başka türlü değerlendirildiği için aldığı hayvanları geri vermesini emretmektedir. (Belge *je*) Buradaki verginin gerçekten bir vergi olup olmadığını ve bireylerin hükümet valileri olup olmadığını söylemek zordur çünkü diğer durumlarda vergi değerlendiricileri de dahil olmak üzere resmî pozisyonlar belirtilmektedir. Aslında, birkaç başka belgede nakit ödemelerden bahsedilmektedir. Ancak bunlar daha resmî bir tona sahip gibi içeriklerde hazırlanmış belgelerdir ve genellikle baş yazıcıdan veyahut “Akhunların Yabgu’sundan” diye bir hitapla başlanmaktadır.

Mektuplarda, muhatapların bir kısmı “Pers hükümdarı Peroz” veyahut “Akhunların Efendisi”nin vergi temsilcileri olarak tanımlanmaktadır. (Belge J) Bazı durumlarda, yazışmalarda adı geçen kişiler toprak sahiplerinin temsilcileri gibi görünmektedir ve bu da yasal argümanı bir vergi yerine kira meselesi olarak düşünmeyi mümkün kılmaktadır. Baktriya’nın bazen Sasani bazen de Akhun veya Türk toprağı olarak istikrarsız siyasi statüsünü göz önünde bulundurduğumuzda, vergi ya da kira değerlendiricisinin tam yetkisini ve konumunu belirlemek oldukça zordur. Akhun ve Arap vergilerinin yanı sıra, Kar Meyam’ı “en görkemli Kralların Kralı Peroz”un vekili olarak belirten bazı belgeler açıkça yabancı hakimiyetini ima etmektedir. Ancak, diğer belgelerde yabancı güç veya otoritenin açıkça belirtilmemesi, Rob kentinin zaman zaman bağımsızlık kazanmış olabileceğine ve yerel Kar’ın doğrudan vergi koymasına izin vermiş olabileceğine imkân sağlamaktadır.

Yasal belgelerde ve yazışmalarda belirtildiği gibi, Baktriya belgelerinde paranın kullanıldığı görülmektedir. Topraklar altın veya gümüş karşılığında nakit olarak satılmakta ve sözleşmeleri ihlal edenlere yine nakit olarak ağır para cezaları kesilmekteydi. Bu durum, yalnızca yerel olarak geçerli ve “jeton” benzeri bir para gibi görünmektedir. Özellikle belirtilen “basılmış altın” ve “Kral Kavad’ın gümüş dirhemi” veya daha sonra “Arapların gümüş dirhemi” vergi ödemesinde kullanılan bir para birimidir. Bahsi geçen birim, yalnızca Baktriya pazarlarında dolaşan değil, uzun mesafeler kat eden bir para birimidir. (Vaissiere, 2005, s. 173) Koleksiyonda yer belgelerde, Kuşanlar zamanından beri bilinen en popüler para birimi olan “altın dinarlar”a sürekli bir atıf vardı. Daha da ileride hem yerel geleneği hem de Şahanşah’ın Sasani kraliyet stili

yansıtan, Baktriya efsanesiyle yerel tarzda basılmış Sasani kralı Peroz'un (yaklaşık MS 485) altın sikkeleri vardı. (Sims-Williams, 2008, s. 101) Bu noktadan sonra Kavad'ın (488-531) sikkelerinin basıldığı ve altın dinarların yerini gümüş dirhemlerin aldığı açıktır.

Peroz zamanında Baktriya'nın Sasanilerin etkisi dışında olmasına rağmen böyleydi. Nitekim, II. Şapur'un gümüş sikkelerinin yaygın bir şekilde kullandığı bilinmektedir. Ancak bu durum Baktriya belgelerinde yansıtılmamıştır. Pazarlar söz konusu olduğunda, *Ss Belge*'sinde Amber şehrinin pazarından doğrudan bahsedilmiştir. Soğdya'daki Buhara'dan bir pazar tüccarının iki yerel pazar tüccarından biraz nakit ödünç almaya çalıştığı açıkça ifade edilmiştir. Belgeye bir tanrı, Ram-set tanıklık ediyor ve borç alan kişinin ailesi tarafından garanti edilen borcun geri ödenmesi için üç aylık bir süre belirliyordu. İlginçtir ki VII. yüzyılın sonlarında belirli bir "Gorigo Şah" (Guzgan kralı Zhunlad) tarafından basılan sikkelerin çoğu, Amber adına çok yakın olan *ANBYR* darphane işaretini taşımaktadır. Diğer taraftan bazı belgeler (*Belge F*, *Belge P*, *Belge Ss*) pazarın "kar" yetkisi altında pazarı düzenleyen bir gözetmeninden ve pazarda özel olarak tapınılan bir tanrıdan (genellikle yukarıda belirtilen Ram-set'ten) bahsetmektedir. Pazar için kraliyet yetkisine ihtiyaç duyuluyor gibi görünmektedir. Nitekim tüm örneklerde pazar "Rob kentinin kar pazarı" veya benzeri görevliler olarak adlandırılmaktadır.

IV. Kamird-Far Ailesinin Baktriya'daki Toprak Yönetimi

Baktriya belgelerinde adı geçen tek bir ailenin durumunu ele almak, dönemin sosyal ve ekonomik yapısını daha iyi anlamak açısından oldukça anlamlıdır. Kamird-Far ailesinin faaliyetleri ve servet birikimi, Rob-Madr bölgesinin siyasi ve dinî yaşamına katılımlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, MS IV. yüzyılda Mısır'da etkin olan Apion ailesinin ekonomik ve yönetsel etkileriyle benzerlik göstermektedir.¹⁶ Bu ailenin belgelerdeki ilk kaydı, 478 tarihli *Belge T*'de geçmektedir. (Belge T) Belgede, "Kamird'in Şanı" anlamına gelen Kamird-Far adıyla anılan bir rahipten bahsedilir. Bu rahibe, Kamird tanrısına adanmış bir hediye olarak sulanabilir bir arazi parçası ve bir köle kadın bağışlanmaktadır. Bağışı yapan kişi ise "Büyük Türk Hatunu, Halaç Halkının Kraliçesi" olarak anılan bir hanedandır. Her ne kadar unvanı ve konumu itibarıyla yabancı bir figür gibi görünse de yerel bir tanrıya yaptığı adak ve isminin olası bir yorumu olan Bag-aziyas "Tanrı'ya kurban edilmiş" gibi unsurlar, onun yerel bir geçmişe sahip olabileceğine işaret etmektedir. Bu durum, Rob kentinin sosyal ve politik yapısının yerel gelenekler çerçevesinde şekillenmeye devam ettiğini, yabancı yönetimlerin varlığına rağmen dinî ve toplumsal alışkanlıkların büyük ölçüde korunduğunu göstermektedir. Wahş, Kamird ve Ram-set gibi tanrıların anılması ve hatta yabancı yöneticilerin yerel din adamlarına yaptıkları bağışlar, yerel kimliğin sürekliliğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Kamird-Far ailesi, bu tarihten itibaren belgelerde giderek daha sık anılmaya başlanır. Ailenin oğulları, çeşitli arazi alımlarında aktif bir şekilde rol almakta ve zaman zaman mülk sahipliği konusunda kendi aralarında hukuki anlaşmazlıklara düşmektedir. Mülk edinme süreçleri, dönem belgelerinden devam ederek, yerel toprak sahiplerinin ekonomik faaliyetlerine dair dikkat çekici bir perspektif sunmaktadır. Kamird-Far ailesinin sahip olduğu toprakların miktarı ve niteliği, onların ekonomik gücüne ışık tutmaktadır. Ailenin reisi, dinî görevleriyle daha fazla ilgileniyor gibi görünse de başlangıçta oğullarından biriyle birlikte en az bir bağ satın alarak mülk

¹⁶ Her ne kadar Apion arşivleri içerik bakımından çok daha kapsamlı olsa da kuşak sayısı bakımından Kamird-Far belgeleriyle benzer bir zaman dilimine yayılmaktadır. Bu arşivlere ilişkin özlü bir değerlendirme, P. Sarris, *Economy and Society in the Age of Justinian*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s. 81-95 adlı çalışmada ele alınmıştır.

edinme süreçlerine dahil olmuştur. Ancak sonraki nesiller, mülklerini genişletme konusunda oldukça agresif bir strateji izlemiştir. Yapılan satın alımlarda, mülklerin bitişiğinde yer alan arazilerin zaten Kamird-Far ailesine ait olduğu görülmektedir. Bu durum, ailenin stratejik bir şekilde tüm ilçeyi ele geçirmeye çalıştığını ve özellikle sulanabilir arazilerin kontrolünü sağlamaya büyük önem verdiğini düşündürmektedir. Nitekim, belgelerde su ve sulama haklarına ilişkin çeşitli hukuki ihtilaflara rastlanmaktadır. Öte yandan, Kamird-Far ailesinin hiçbir üyesinin kredi sözleşmelerine taraf olmadığı, devlet mülkü alım-satımına karışmadığı ve ticari yazışmalarda isimlerinin geçmediği görülmektedir. Ayrıca, mülkleri için bir yönetici atamış olduklarına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Akhun vergisinden muaf tutulmaları¹⁷, bölgedeki vergi düzenlemeleri açısından ayrıcalıklı bir konuma sahip olduklarını göstermektedir. Dikkat çekici bir başka husus ise, Kamird-Far ailesinin hiçbir zaman kredilerin garantörü veya sözleşmelerin tanığı olarak görünmemesidir. (Khan, 2007, s. 20-58) Aile içi miras düzenlemelerine dair önemli bir kayıt, Kamird-Far'ın torunlarının mülkleri eşit şekilde paylaşma kararıdır. İlginç bir biçimde, bu paylaşımda bir kadın -Zeran isimli bir eş- da hak sahibi olarak geçmektedir. Bu kayıt, Baktriya belgelerinde çok kocalılığa yalnızca ikinci kez yapılan bir atıf olup, Çin kaynaklarında Baktriya toplumuna dair sıkça dile getirilen çok kocalılık iddialarının doğruluğu hakkında tartışmalara yol açabilecek niteliktedir. Bununla birlikte, bu uygulamanın Hindistan kültürü ve mitolojisinde bazı örnekleri bulunmasına rağmen, dönemin Baktriya toplumunda ne ölçüde yaygın olduğu konusu belirsizliğini korumaktadır. (Mahabharata, 1.213)

Kamird-Far ailesinin izlediği ekonomik ve sosyal süreçler, dönemin toprak edinme dinamikleri açısından dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Ailenin geniş tarım arazilerine sahip olma sürecinde olduğu aşikârdır. Bu sürecin temelleri, ailenin patriği olan Rahip Kamird-Far'a dayanmaktadır. Muhtemeldir ki, Kamird-Far, dinî konumunu ve tanrısına yapılan bağışları yönetme yetkisini, toprak mülkiyetinin ilk aşamalarını şekillendirmek için kullanmıştır. Ancak, sonraki kuşaklar, yani oğulları ve torunları, dinî görevleri devralmamış ve bu alanda görünür bir etkinlik göstermemiştir. Bu durum, Kamird-Far ailesinin toplumsal konumuna dair önemli sorular doğurmaktadır. Aile üyeleri, kent yaşamına daha yakın bir profil çizmektedir ve sahip oldukları geniş arazileri bizzat işlettiklerine dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Dahası, toprak yönetiminden sorumlu bir vekil ya da denetçiye dair herhangi bir kaydın mevcut olmaması, tüm bu hızlı toprak edinimine rağmen ailenin hâlâ küçük ölçekli toprak sahipleri olarak değerlendirilebileceğini düşündürmektedir.

Kamird-Far ailesinin faaliyetleri, Baktriya'nın sınırlı bir bölgesinde yoğunlaşmış görünse de belgeler onların farklı şehirlerdeki mülk alım-satım süreçlerine katıldıklarını göstermektedir. Bu durum, ailenin yerel sınırları aşan bir ekonomik hareketlilik sergilediğini ve farklı bölgelerdeki ticari ve hukuki sistemlerle etkileşimde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, ailenin toprak birikim süreci, dönemin daha geniş çaplı sosyo-ekonomik dönüşümlerine ışık tutmaktadır. Toprak sahipliği ile servet ve gücün belirli ailelerin ellerinde yoğunlaşması, o dönemde Baktriya'da şekillenmekte olan bir eğilim olabilir. Kamird-Far ailesinin yükselişi, bu dönüşüm sürecinin yerel bir yansıması olarak değerlendirilebilir ve Geç Antik Çağ'da bölgedeki mülkiyet ilişkilerinin evrimini anlamak için önemli bir örnek teşkil etmektedir.

¹⁷ Bek oğlu Mir'in vergi ödemelerine ilişkin kayıtlar ile onun soyundan gelen aile bireylerine dair belgeler, erken İslam döneminde Han ailesinin toplumsal ve idari kariyerini konu alan ayrıntılı bir çalışmayla birlikte tercüme edilmiştir bkz. Khan, 2007, s. 20-58.

SONUÇ

Baktriya/Toharistan, Geç Antik Çağ ve Erken İslam dönemlerine ait ekonomik tarih araştırmaları açısından son derece kıymetli bir veri seti sunmaktadır. Coğrafi olarak bu bölge, Sasani ve erken İslam devletlerinin sınır hattında yer almakla kalmayıp, aynı zamanda kuzeydeki bozkır göçebeleri ile güney ve batıdaki yerleşik toplumlar arasında bir “tampon bölge” işlevi görmüştür. Ancak bu coğrafi konum, Baktriya'nın siyasi ve ekonomik özerkliğini tam anlamıyla koruduğu anlamına gelmez. Aksine, bölge, Sasani İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmekteydi ve imparatorluk, burada siyasi nüfuzunu çeşitli yollarla pekiştirmeye çalışmıştır.

Sasani hanedanı, Baktriya üzerindeki hâkimiyetini, Kuşan-Sasani kralları gibi hanedana bağlı alt dallar üzerinden kurumsallaştırmaya çalışmış, ancak bölge zaman zaman Kidaritler ve Akhunlar gibi Hun boylarının bölgeyi ele geçirmesine maruz kalmıştır. Siyasi hâkimiyeti sağlamanın bir diğer yöntemi ise, bölgedeki Sasani etkisini madeni paralar, yazıtlar ve kabartmalar yoluyla görünür kılmaktır. Belh gibi stratejik merkezlerde Sasani darphanelerinin faaliyet göstermesi, imparatorluğun bölgede doğrudan bir idari varlık oluşturmaya çalıştığını göstermektedir. Ancak, mevcut arkeolojik verilerin sınırlılığı, Sasani yönetiminin Toharistan'a yaptığı yatırımların gerçek kapsamını tam olarak anlamamızı zorlaştırmaktadır. Her ne kadar Sasani otoritesi nominal olarak bölgeyi kontrol ediyor gibi görünse de pratikte Baktriya büyük oranda yerel yöneticiler tarafından idare edilmekteydi. Küçük, yarı özerk krallıklar olarak örgütlenen bu siyasi yapılar, özellikle V. yüzyıl sonrası dönemde belirginleşmiş ve hatta Sasani atamaları dahi zamanla yerel yöneticilerle bütünleşmiştir. Örneğin, Sasani valisi olarak atanan Meyam, gerçekte bölgenin hâkim yerel hanedanlarından birinin temsilcisi konumundaydı.

Ekonomik açıdan incelendiğinde, Baktriya belgeleri, bölgedeki ekonomik faaliyetlere dair son derece değerli bir kaynak niteliğindedir. Belgeler, arazi alım satımları, tarımsal faaliyetler, finans ve ticaret alanında bölgesel çabaları ayrıntılı bir şekilde yansıtmaktadır. Sasani yönetimi altında bölgenin ekonomik yapısında belirgin bir değişim olduğu gözlemlenmektedir. Geleneksel olarak ticaret yolları ve şehir ekonomisiyle bilinen Baktriya, VI. yüzyılda giderek tarımsal üretime ve mülk edinimine yönelen bir ekonomi yapısına evrilmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca yerel ekonomik süreçlerin bir sonucu değil, aynı zamanda daha geniş çaplı tarihsel eğilimlerle de ilişkilidir. Nitekim, tarihsel kaynaklar VI. yüzyılın başlarında ticari faaliyetlerin Baktriya'dan Soğdya'ya kaydığına işaret etmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri, Sasani-Soğd ilişkilerinin giderek güçlenmesi ve Soğd tüccarlarının İpek Yolu ticaretinde daha baskın bir rol üstlenmeleridir.

Baktriya ekonomisinin giderek tarıma yönelmesi, bu büyük ölçekli ticari kaymanın bir yansıması olabilir. Dahası, bu değişim, Sasani İmparatorluğu'nun geç dönemde izlediği daha geniş çaplı ekonomik politikalarla da bağlantılı olabilirdi. Özellikle geç Sasani döneminde, kırsal üretim ve yerel mülkiyet yapılarının dönüşümü, imparatorluğun genel ekonomik eğilimleriyle ne derece örtüştüğü bağlamında ayrı bir tartışma konusudur. Dolayısıyla, Baktriya belgeleri yalnızca bölgesel bir ekonomik dönüşümü değil, aynı zamanda Sasani İmparatorluğu'nun genel ekonomik çerçevesi içinde değerlendirildiğinde, daha geniş çaplı bir yapısal değişimin izlerini de taşımaktadır.

KAYNAKÇA

İbn Hurdâzbih. (1991). *Al-Masalik wa al-Mamalik*. Tehran.

- BLAUT, J. (1993). *The Colonizer's Model of the World*. New York: Guilford Press.
- BRENNER, R. (1977). "The Origins of Capitalist Development: a Critique of Neo-Smithian Marxism". *New Left Review* I. ss. 25-92.
- de la VAISSIERE, E. (2005). *Sogdian Traders: a History*. Leiden: Brill Academic Pub.
- GARDİN, J. C. & GENTELLE, P. (1997), *Prospections archeologiques en Bactriane orientate 1974-1978*. Paris: Diffusion de Bocard.
- GRENET, F. (1996). "Crise et sortie de crise en Bactriane-Sogdiane aux IVe-Ve siecles". *La Persia e l'Asia centrale da Alessandro alXsecolo*. Rome: Accademia Nazionale dei Lincei.
- GRENET, F. (2002). "Regional Interaction in Central Asia and Northwest India in the Kidarite and Hephthalite Period". *Indo-Iranian Languages and Peoples*. ed. Nicholas Sims- Williams. Oxford: The British Academy/Oxford University Press, ss. 203-224.
- GRENET, F. (2007). "The Sasanian Relief at Rag-i Bibi". *After Alexander: Central Asia Before Islam*. ed. J. Cribb and Georgina Hermann. Oxford: Oxford University Press, ss. 243-267.
- HEGEL, G. W. F., (1995), *Reason in History, a General Introduction to the Philosophy of History*. New York: Prentice Hall, Bölüm III.
- HOWARD-JOHNSTON, J. (2021). "The Two Great Powers in Late Antiquity: a Comparison", *States, Resources and Armies*, edited by Averil Cameron, Princeton: the Darwin Press, ss. 157-226.
- İbn Havkal. (1996). *Surat al Ardh*, Tehran: Bonyad-e Farhang-e Iran, 1966.
- El-İstahri. (1994). *Mamalek o Masaalek*, ed. Iraj Afshar. Tehran: Mahmoud Afshar Foundation.
- JONES, E. (1974). *European Miracle, The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the 16th Century*. New York: Academic Press.
- JONES, E. (1981). *The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KHAN, G. (2007). *Arabic documents from early Islamic Khurasan*. London: Nour foundation.
- KUZAKÇI, B. (2023). *Soğdlar ve Türkler, İpek Yolu'nun Tüccarları ve Hakimleri*. Vakıfbank Kültür Yayınları.
- LERNER, J. (2006). "An Introduction to the Sealings on the Bactrian Documents in th Khalili Collection". *Eran udAneran, Studies Presented to Boris Il'ic Marshak on the Occasion of His 70th Birthday*. ed. M. Compareti, P. Raffeta, ve G. Scarcia. Venice: Libreria Editrice Cafoscarina, ss. 371-386.
- MACDOWALL, D. W. & TADDEI, M. (1978). *The Archaeology of Afghanistan from earliest times to the Timurid period*. London: New York: Academic Press.
- Mahabharata*, 1.213.
- MCNIELL, W. H. (1963). *The Rise of the West: A History of the Human Community*, Chicago: Chicago University Press.
- Muhammed bin Cerîr Et-Taberi. (1989). *The History of Al-Tabari: the Conquest of Iraq, Southwestern Persia, and Egypt*. Albany: State University of New York Press.
- Muqaddasî. (1994). *Ahsan al-Taqâsîm*. Reading: Garnet Publishing.
- SARRIS, P. (2006). *Economy and Society in the Age of Justinian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SIMS-WILLIAMS, N. & Cribb, J. (1995-1996). "A New Bactrian Inscription of Kanishka the Great". *Silk Road Art and Archaeology* 4. ss. 75-142.
- SIMS-WILLIAMS, N. (1997-1998). "A Bactrian Deed of Manumission". *Silk Road Art and Archaeology* 5. ss. 191-212.

- SIMS-WILLIAMS, N. (2001). *BD1 Bactrian Documents from Northern Afghanistan I, Legal and Economic Documents*. Oxford University Press, USA.
- SIMS-WILLIAMS, N. (2002). "Ancient Afghanistan and Its Invaders: Linguistic Evidence from the Bactrian Documents and Inscriptions". *Indo-Iranian Languages and Peoples*. ed. Nicholas Sims-Williams. Oxford: The British Academy/Oxford University Press, ss. 225-242.
- SIMS-WILLIAMS, N. (2002). "Ancient Afghanistan and Its Invaders". *Indo-Iranian Languages and Peoples*. ed. Nicholas Sims-Williams. Oxford: Oxford University Press.
- SIMS-WILLIAMS, N. (2003). *BD2 Bactrian Documents from Northern Afghanistan II: Letters and Buddhist Texts*. London: The Khalili Family Trust.
- SIMS-WILLIAMS, N. (2008). "The Sasanians in the East. A Bactrian Archive from Northern Afghanistan". *Idea of Iran: the Sasanian Era*. ed. Vesta Sarkhosh Curtis ve Sarah Stewart, London: I. B. Tauris. ss. 88-102.
- SIMS-WILLIAMS, N. (1997). *New Lights on Ancient Afghanistan: the Decipherment of Bactrian*. London: SOAS.
- Tarih-i Sistan*. (1976). Roma: Istituto italiano per il Medio ed Estremo Oriente.
- WEBER, M. (1958). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Scribner.
- WOLF, E. (1982). *Europe and the People Without History*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Xuanzang. (1884). *Si-yu-ki. Buddhist Records of the Western World*. çev. Samuel Beal. London: Trubner & Co.
- ZEIMAL, E. V. (1996). "The Kidarite Kingdom and Central Asia". *History of Civilisations of Central Asia*. ed. B. A. Litvinsky. Paris: UNESCO, ss. 119-133.

EXTENDED ABSTRACT

This paper investigates the evolving socio-economic and political landscape of Bactria (modern northern Afghanistan) during the Late Antique period, with a particular focus on the transitional dynamics between Sasanian and Hephthalite (White Hun) control. Through a comprehensive analysis of the Bactrian Economic Documents, a corpus of over 150 texts including legal contracts, tax registers, marriage agreements, manumission records, and personal letters, this study reconstructs local patterns of governance, economic activity, and social stratification in the region of Tokharistan. Prevailing approaches in ancient economic history tend to privilege macro-historical narratives grounded in Western philosophical traditions, most notably Hegelian teleology and Marxist historical materialism. These frameworks often assume a linear progression of economic systems and interpret pre-modern economies primarily through the lenses of political centralization and long-distance trade. In contrast, this paper employs a micro-historical methodology that foregrounds regional actors, local institutions, and the material aspects of daily economic life. The Bactrian documents provide a rare glimpse into a localized, semi-autonomous economy that operated within and sometimes beyond the framework of imperial oversight.

Geographically, the region under investigation comprises the historical heartland of Bactria, including the cities of Rob and Belkh, and extends across the plains of Tokharistan. The documents themselves were recovered primarily from the Rob valley area, a fertile and strategically significant corridor situated between the Hindu Kush and the Oxus River. Despite the

modest geographic scope of the archival material, references to broader networks, such as Sogdian merchants from Bukhara and tax obligations to Hephthalite rulers, suggest that Bactria was embedded in transregional systems of trade and administration. One of the central arguments of this paper is that the Bactrian economy underwent a structural transformation in the sixth century CE, shifting from a trade-oriented system to one increasingly centered on agricultural production and landholding. This transformation correlates with the decline of direct Sasanian control, the rise of Hephthalite power, and the redirection of Silk Road commerce northward through Sogdiana. Economic authority became increasingly localized, as evidenced by the appearance of minor kings or *kars* in the documents, who issued contracts, enforced property laws, and collected taxes, often in silver dirhems minted in the name of Sasanian monarchs long after their political demise.

A major contribution of this study is its in-depth examination of the Kamird-Far family, a prominent landowning lineage that has been documented across several decades. Initially linked to religious functions -through a priest who received land as a pious donation -the family gradually accumulated substantial landholdings, often acquiring adjacent plots to consolidate territorial control. Notably, they appear exempt from certain forms of taxation, including the Hephthalite tax, and played no visible role in credit markets or commercial transactions. This suggests that their power derived not from mercantile activity but from agrarian dominance, religious authority, and strategic negotiation with multiple overlords. The paper also explores how taxation functioned as both an economic and political tool. Several documents explicitly refer to “Akhun taxes” and “Arab taxes,” which forced landowners to liquidate assets to meet fiscal demands. While these taxes are rarely defined in detail, their appearance reflects the imposition of external authority and the monetization of obligations previously fulfilled in kind. In other documents, taxes are implied through the recording of livestock values or payment receipts in silver and gold currencies, indicating a robust monetary economy supported by cross-border coin circulation. The use of terms such as “King Kavad’s dirhem” or “Peroz’s coin” decades after their reigns attests to the enduring prestige of Sasanian monetary systems, even under non-Sasanian rule.

The religious and administrative culture of Rob also emerges as a significant feature of the regional economy. Markets were regulated by overseers who often invoked divine authority, particularly that of local deities such as Wahsh and Ram-set, to legitimize economic transactions. The existence of multiple documents referencing temple donations, religious titles, and ritualized contract enforcement suggests a synthesis between civic and spiritual authority in economic life. This fusion complicates modern distinctions between secular and religious spheres, highlighting the persistence of pre-Islamic traditions deep into the early Islamic centuries.

The absence of direct references to centralized imperial control in the Bactrian Economic Documents is another striking feature. While some letters and contracts mention foreign rulers or empires (e.g., Sasanian, Hephthalite, Arab), there is no consistent imperial presence in the archive. Rather, power appears diffuse, situational, and negotiated, delegated to local leaders who mediated between external suzerainties and internal communal needs. The paper argues that this political ambiguity was not a symptom of collapse but a characteristic feature of frontier governance in Late Antiquity. In conclusion, this study repositions Bactria from the periphery of imperial histories to the center of regional agency and adaptive governance. By critically

engaging with the Bactrian Economic Documents, it challenges conventional narratives of economic and political decline in Late Antiquity and highlights the role of local actors in shaping enduring economic institutions. The findings underscore the need for a pluralistic, bottom-up approach to the study of ancient economies, one that values local documents and indigenous epistemologies alongside broader structural analyses.